

Поетична рецепція Троянської війни у творчості Шеймаса Гіні

Для творчості ірландського письменника Ш. Гіні характерна інтертекстуальна апеляція до античної міфології та літератури, зокрема, до теми Троянської війни. На різних рівнях наближення до базового тексту вона виявляється в перекладацькій адаптації трагедії Софокла «Філоктет», що вийшла друком під назвою «Зцілення у Трої», та в поетичному циклі «Сторожа біля Мікен». **Метою** статті є дослідження інтерпретації теми Троянської війни у творчості Ш. Гіні та її проєкції на актуальні події в Україні та світі. **Методологічною** базою розвідки стали принципи літературної герменевтики та компаративістики із залученням методів перекладознавства, інтертекстології; використано також порівняльно-історичний, контекстний і текстологічний аналіз.

Результати. Драма «Зцілення у Трої» реалізує авторську позицію щодо неприйнятності брехні, маніпуляцій, фальсифікацій і сподівання на перемогу справедливості. У віршах циклу «Сторожа біля Мікен» Ш. Гіні ставить питання, що проєктуються на сьогодення, він акцентує увагу на темних сторонах психіки людини-загарбника в умовах війни, які виявляються у бажанні вбивати, грабувати, гвалтувати. Автор робить висновок про спільну відповідальність за злочини та терор – у розв'язуванні війни та її продовженні винні навіть ті, хто стояв осторонь і був пасивним спостерігачем жорстокості. Ш. Гіні висловлює сподівання, що людство може протистояти трагічній моделі історії, екстремізму і тоталітаризму, утверджує незламність людського духу перед обличчям смерті та руйнування. **Наукова новизна:** вперше в українському літературознавстві проаналізовано тему Троянської війни у творах Ш. Гіні «Зцілення у Трої» та «Сторожа біля Мікен» та показано проєкцію на сучасні події в Україні.

У **висновках** стверджено, що у творах Ш. Гіні відбулася реконтекстуалізація античного прототексту, в результаті якої універсальні проблеми, що підіймаються у міфології та літературних творах на тему Троянської війни, отримують нове і злободенне звучання в сучасній історії.

Ключові слова: Троянська війна, рецепція, реконтекстуалізація, прототекст, інтертекстуальність, проєкція, тероризм, мілітаризм, Ш. Гіні

Вступ

Шеймас Гіні – ірландський поет, удостоєний 1995 р. Нобелівської премії «за літературу ліричної краси і естетичної

глибини, що відкриває нам дива буднів і живе минуле». Він – яскрава творча індивідуальність; це виявляється і в поетичній мові, і в інтерпретації подій ірландської історії, і в образній системі, і в манері письма. Тема Ірландії, її історії та сучасності посідає чільне місце в поезії Ш. Гіні. Показово, що митець доволі часто реалізує ці мотиви через переосмислення сюжетів і образів різних національних літератур, зокрема й античної. Один із дослідників творчості Ш. Гіні Е. О'Браєн зазначає: «His developing writing, encompassing, as it does, influences from different cultures, languages and texts, enacts a movement from “prying into roots” and “fingering slime” to an embrace of different aspects of European and world culture which has strong parallels with the development of Ireland itself» (Його майстерне високорозвинуте письмо, марковане також впливом різних культур, мов і текстів, зображує просування від «докопувань до коріння» та «викриття тіньових сторін» до картини загалом, котра охоплює аспекти європейської та світової культур, що мають відчутні перегуки з розвитком самої Ірландії¹) (O'Brian, 2002: 4).

Осмилення ідей ірландського письменника актуальне й у сьогоднішній Україні. Історія Північної Ірландії – це багатовікова та кривава боротьба за національну ідентичність і незалежність. Міжконфесійний конфлікт католиків і протестантів відлунює в Україні боротьбою з ідеологічним впливом ворожого для нас московського патріархату.

Особливого значення в сучасному історичному процесі набуває активно цитований світовими політичними діячами уривок інтерпретації Ш. Гіні трагедії Софокла «Філоктет», що вийшла друком під назвою «Зцілення у Трої». В українському перекладі він звучить так:

*Каже історія: «Не трать сили
По цей бік могили!»
Та здійметься раз у житті
Справедливості хвиля,
І зримуєш два слова ти:
Історія і надія (Гіні, 2008: 237).*

¹ Тут і далі переклад наш. – Ю. К.

Вперше цей уривок було процитовано в інавгураційній промові М. Робінсон у якості президента Ірландії 1990 р., через два місяці після того, як драма вперше була виконана в ратуші Деррі. Чотири роки потому, 31 серпня 1994 р., ІРА вперше за 25 років оголосила про припинення вогню, що знаменувало собою відкриття нових можливостей, а разом і нових політичних процесів на острові Ірландія. 1995 р. цитата з твору Ш. Гіні прозвучала у зверненні Б. Клінтона до спільноти в Деррі під час мирного процесу в Північній Ірландії. Того ж року Ж. Сантер, голова Європейської комісії, виступив на Форумі миру в Дублінському замку. Він також шукав у «Зціленні у Трої» виразу, за допомогою якого міг би артикулювати прагнення та сподівання, що в Ірландії *«історію та надію»* можна римувати.

Неодноразово звертався до цього фрагменту Дж. Байден, зокрема у промові під час затвердження його кандидатом на посаду президента Сполучених Штатів Америки на Національному з'їзді Демократичної партії 2020 р. Після його інавгурації під час спеціального телевізійного ефіру ці рядки зачитував американський автор пісень, актор, режисер і продюсер Л.-М. Міранда, Дж. Байден приєднався до нього, аби в унісон прочитати останні рядки. На панахиді за Ш. Колієром, поліцейським, якого було вбито при виконанні своїх службових обов'язків під час наслідків теракту, Дж. Байден знову звернувся до рядків Ш. Гіні. Як бачимо, «Зцілення у Трої» Ш. Гіні є одним із небагатьох драматичних творів, які набули такого вагомого значення в політичних справах сучасності, що стосуються не тільки Ірландії.

Навіть якщо припустити, що спічрайтери чинного американського президента пішли вже торованим шляхом і запропонували для цитування рядки, що безсумнівно справляють ефект на слухачів, важливо інше. Виголошені слова реалізувалися в дієву позицію. Коли глобальні історичні події всесвітнього масштабу відбуваються в Україні, коли саме тут здійснюється *«справедливості хвиля»* у кривавій боротьбі проти російської агресії, американський президент, разом з іншими прогресивними політичними діячами, підтримує український народ і здійснює військову, безпекову, політичну, економічну допомогу.

Таким чином у творчості Ш. Гіні корелюються класичні теми та ідеї світової літератури з історією Ірландії і екстраполуються на подальший історичний процес.

В Україні творчість цього письменника, на жаль, мало відома. Підбірка окремих текстів у перекладі О. Мокровольського була опублікована в журналі «Всесвіт», а 2008 р. у його ж перекладі вийшла друком збірка поезій «Відкритий ґрунт. Вибрані твори (1966–1996)». Цю збірку, опубліковану 1998 р., визначають як канонічну та найбільш значущу у творчому доробку Ш. Гіні. У передньому слові автор коротко характеризує зміст збірки і зазначає, що як післямову до неї він подає текст лекції при отриманні Нобелівської премії «Вірити поезії». «Це начебто має сенс, позаяк ґрунт, який покриває ця лекція, є тим ґрунтом, що його первинно відкривають уміщені перед нею поезії» (Гіні, 2008: 6). У виданні вміщено також презентаційну промову члена Шведської академії Е. Сестранда, в якій він покликається на «власну Декларацію Незалежності» Ш. Гіні: «поезію ніколи не можна звести до якого-небудь політичного, історичного чи морального питання» (Гіні, 2008: 313).

Темою перших європейських літературних творів, поем Гомера, стала Троянська війна. Пізніше, впродовж цілого літературного процесу, безліч письменників зверталися до неї, доводячи, що гомерівський епос, хоча і створений для свого часу й місця, виходить за їх межі, звертається до наступних поколінь, демонструє універсалізм. Збірка «Відкритий ґрунт. Вибрані твори (1966–1996)» містить уривок драми «Зцілення у Трої» під назвою «Голоси з Лемносу» та поетичний цикл «Сторожа біля Мікен», твори, в яких Ш. Гіні вдається до переосмислення давньогрецького Троянського циклу міфів та літературних текстів на його основі.

Українське літературознавство звертається до осмислення творчості Ш. Гіні (Г. Безкоровайний, Д. Дроздовський, Н. Лисак, С. Кондратьєва, І. Павлюк, А. Слапенін, О. Торкай, В. Яшкіна), але особливостей інтерпретації ним теми Троянської війни дослідники не торкалися.

У зарубіжному літературознавстві творчість Ш. Гіні розглядають у різних аспектах. Деякі праці присвячені авторській інтерпретації античного прототексту, зокрема темі Троянської війни (Д. Фавберт, Л. Хардвік, Е. Кенеді-Ендрю, О. Мандел, М. Макдональд, Е. О'Браєн, Б. О'Донох'ю). Дослідники відзначають

ті новації, які Ш. Гіні привніс у свою перекладацьку версію трагедії Софокла «Філоктет», визнають високий художній рівень поетичного циклу «Сторожа біля Мікен». Так, Д. Фавберт зазначає: «The fineness of the writing, the density and sustained intensity of the narrative, the richness of its symbolic plane and allegorical possibility, its shifts in structure, tone and style place the sequence at the very highest level of late twentieth century poetry» (Вишуканість письма, насиченість та витримана глибинність оповіді, багатогранність її символічного наповнення та алегоричний вимір, універсальність структури, звучання та манери визначають місце такого прояву серед найвищих взірців поезії кінця двадцятого сторіччя) (Fawbert, 2022).

Мета статті – довести, що звернення Ш. Гіні до теми Троянської війни є не тільки релевантним у відношенні до ірландської історії; в його творах відбувається реконтекстуалізація античного прототексту і переведення його в актуальну площину сучасності загальносвітового масштабу і, зокрема, у простір сучасної історії України. Завдання: з'ясувати нові та актуальні сенси інтерпретації теми Троянської війни у творчості Ш. Гіні; простежити зв'язок між локальним та універсальним в осмисленні цієї теми; визначити авторську позицію щодо морально-етичних проблем у драмі «Зцілення у Трої»; виявити змістові паралелі у драматичних творах «Філоктет» Софокла та «Зцілення у Трої» Ш. Гіні; дослідити способи акцентації проблеми особистої та колективної відповідальності в умовах війни в поетичному циклі «Сторожа біля Мікен».

Методи й методики

Методологічною базою розвідки стали принципи літературної герменевтики та компаративістики із залученням методів перекладознавства, інтертекстології; використовуємо також порівняльно-історичний, контекстний і текстологічний аналіз.

Виклад основного матеріалу

Значне місце у творчості Ш. Гіні посідає поетична рецепція античності. Вона реалізується на різних рівнях, від перекладацьких адаптацій античних трагедій Софокла «Філоктет» (The cure at Troy. A version of Sophocles' Philoctetes, 1991) та «Антигона», що опублікована під назвою «Поховання у Фівах: версія “Антигони” Софокла» (The Burial at Thebes: A Version of Sophocles' Antigone, 2004), поетичних перекладів Вергілія, Горація, Овідія до численних алюзивних відсилань до широкого прототексту античності. Ш. Гіні

жив і творив на перехресті непростих суспільно-політичних пертурбацій, що відбувалися як в його рідній Північній Ірландії, так і у світі загалом, тому марковані глибокими історичними травмами нації неодноразово ставали предметом зацікавлення митця. У такому контексті не випадковим є звернення письменника до грецької літератури та теми Троянської війни. За слушним зауваженням Б. О'Донох'ю, Ш. Гіні розумів, що твори, які торкаються суспільних подій, повинні спиратися на класичні зразки античної трагедії й епосу (O'Donoghue, 2009: 110). Античні паралелі неодноразово виникають у роздумах про призначення поета та поезії. Своєрідним кредо письменника стає молитва біля дельфійського каменю:

*Не осквернитись кровопролиттям щоб мав я змогу,
Щоб язиком владів, боявсь гордині й бога
щоб вільно він заговорив через уста мої* (Гіні, 2008: 7).

Голос Бога – це голос правди. Саме «поетична правда» є найчастіше вживаним виразом у нобелівській промові Ш. Гіні, домінуючою темою якої є непорушність зв'язків долі народу з поетичною традицією та роздуми про те, чи в змозі особливий поетичний порядок адекватно передати страждання та упередження світу й допомогти позбутися їх.

У своїй розвідці орієнтуємося на український переклад О. Мокровольського збірки «Відкритий ґрунт. Вибрані твори (1966–1996)» та залучаємо для аналізу оригінальні тексти Ш. Гіні, у тому числі повний текст драматичного твору «Зцілення у Трої. Версія «Філоктета» Софокла» (The cure at Troy. A version of Sophocles' Philoctetes).

Важливе місце у творчості Ш. Гіні має перекладацька діяльність, яка у його письменницькому доробку позиціонується як своєрідний імпульс до вивчення рецепції непростих соціально-політичних явищ, міждержавних конфліктів, етичних питань, що завжди були та будуть актуальними для людської цивілізації на різних історичних етапах її розвитку. Адаптація трагедії Софокла «Філоктет» – це не просто намагання формально відтворити текст оригіналу, а спроба зробити вихідний текст своєрідною власною інтерпретацією порушених там проблем та у такий спосіб максимально наблизити першотвір до потреб і запитів сучасного суспільства. Такий підхід є дієвим і самобутнім інструментом, за допомогою якого здійснюється глибоке переосмислення та аналіз

базових загальнолюдських цінностей і концептів, таких як людське життя, воля, справедливість, любов, дружба, честь, достоїнство, відповідальність, простежується їхній діахронічний компонент.

У трагедії Софокла порушено одвічні питання, що є актуальними й сьогодні: Де, насправді, місце справедливості на війні? Чи існують випадки, коли брехню можна виправдати? Скільки злочинів коїться з політичних мотивів? Де місце совісті у міждержавних та міжнародних конфліктах? Що є обов'язком кожного громадянина? Як вирватися з тенет брехні та зробити правильний вибір? Які темні сторони відкриває війна у кожному з нас? та ін. Від початку такий вибір Ш. Гіні написати класичну грецьку драму в реаліях того часу був не до кінця зрозумілим аудиторії та критикам, проте сам письменник вбачав у створеній ним праці «Зцілення у Трої» (*The Cure at Troy*) чітку політичну релевантність із сьогоденням та тісний зв'язок з етнічно-політичним конфліктом у Північній Ірландії. Ключовим для поета у зверненні до трагедії Софокла стала саме моральна дилема Неоптолема та низка складних питань і проблем, які героєві доводиться вирішувати впродовж твору, що неминуче веде до трансформації власних переконань, поглядів і фобій. Ось як Ш. Гіні пояснює суголосність проблем, порушених у «Зціленні у Трої», з його північно-ірландським вихованням та ситуацією в країні загалом у інтерв'ю з Л. Хардвік: «Anyone who grew up in the north of Ireland from their moment of consciousness was aware of a public dimension to their lives, they were bonded into a group, one side or the other side. And they were also living in the theatre of [their] own conscience and consciousness. So, the demand for solidarity was there from the start with your group, and if you were growing into some kind of authentic individual life, the imperative for solitude or self-respect or integrity or self-definition was there also» (Для будь-кого, хто виріс на півночі Ірландії, з моментом усвідомлення себе приходило й розуміння ролі громадського виміру у їхньому житті, їм доводилося так чи інакше об'єднуватися в групи. І вони також перебували у театрі [своєї] власної совісті та свідомості. Отже, вимога щодо солідарності була присутньою у твоїй групі з самого початку і якщо ти обирав неподібне на інші особистісне життя, з'являлася й також потреба у відстороненні та самоповазі, відвертості та самовизначенні) (Hardwick, 2007).

Загалом наративна та міфологічна структури тексту Софокла та Ш. Гіні дещо відрізняються від вихідної легенди про грецького лучника. Спільним є те, що у всіх варіантах події відбуваються під час облоги Трої, на тлі яких розгортається історія про легендарного героя Філоктета, що постраждав від укусу змії та був полишений своїми побратимами напризволяще на острові Лемнос помирати. Однак, коли через десять років війни греки захоплюють у полон троянського провидця, той розповідає їм, що Трою неможливо буде підкорити без допомоги Філоктета та його непомильного лука, після чого Одиссей приймає рішення повернутися на острів та оманливим підступним шляхом викрасти зброю Філоктета. Збережені коментарі до більш ранніх п'єс про Філоктета, написані Есхілом та Евріпідом, свідчать, що автори переважно зосереджувалися на питанні про те, чи переконують Філоктета повернутися до участі у війні та в який спосіб. Нововведенням Софокла стало представлення глядачам невідомого досі діючого персонажа Неоптолема і розширення базового гомерівського варіанту новими смислами.

О. Мандел, американський письменник бельгійського походження, почесний професор літератури Каліфорнійського університету у своїй праці, присвяченій образу Філоктета та падінню Трої, пише: «For Aeschylus and Euripides, the question posed by the play had been, “Will Philoctetes yield to Odysseus?”. But Sophocles dropped this question, and decided from the beginning that Philoctetes would not yield to Odysseus or any other mortal. He turned Philoctetes into a fixed and ultimately unproblematic character, and wrote instead a Neoptolemus play dealing with a movement from lie to truth in the mind and action of his new hero» (Для Есхіла та Евріпіда п'єса підняла питання «Чи пристане Філоктет на пропозицію Одиссея?». Але Софокл відразу відкинув це питання і з самого початку вирішив, що Філоктет не поступиться ані Одиссеєві, ані будь-якому іншому смертному. Він перетворив Філоктета на статичного та зрештою безконфліктного персонажа, а натомість написав роль для Неоптолема, яка розкривала шлях від брехні до правди в свідомості та діях його нового героя) (Mandel, 1981: 103). Своєрідне втручання *deus ex machine* у фіналі п'єси Софокла стає ще одним свідченням того, що питання, чи повернеться Філоктет до Трої, не цікавило автора. Адже його п'єса за словами О. Мандела, це передусім драма про людську етику та політику, від яких Боги тримаються осторонь,

хоча й тимчасово. «Thus the gods have permitted Neoptolemus just enough objective freedom to make the two authentic moral choices which constitute the play ... Neoptolemus discovers that the most fluent eloquence cannot repair an injustice; justice must be done; it demands action ... For a moment he had thought that returning the life-sustaining bow would do. But Justice is an exacting mistress. Neoptolemus must carry the injured man home: the false invitation must become a true one; and Sophocles underscores its consequences – the Greeks outraged, their cause ruined, a massive revenge threatened. When Neoptolemus makes the second and greater of his decisions, he does so fully conscious that he will become a hounded outcast. His moral victory is complete» (Боги відміряли Неоптолему рівно стільки об'єктивної свободи, достатньої для того, щоб зробити два моральних вибори, котрі власне і складають п'єсу... Неоптолем відкрив для себе, що навіть красномовство найвищого гатунку нездатне встановити справедливість, проте справедливість повинна перемогти і це вимагає дії ... На мить він припустив, що повернення цінного лука виправило б це. Проте правосуддя примхлива коханка. Неоптолем змушений доставити пораненого додому: лицемірне запрошення повинне перетворитися на справжнє; і Софокл наголошує на наслідках цього – греки обурені, їхня справа зруйнована та загрожує масштабна помста. Але коли Неоптолем приймає своє знакове рішення, він діє настільки свідомо, що перетворюється на переслідуваного вигнанця. Його моральна перемога звершується повністю) (Mandel, 1981: 113–114). Отже, п'єса Софокла, як і попередні версії, спочатку викриває опортунізм Одиссея, проте потім розвиває більш витончені та тривалі внутрішні конфлікти, що відбуваються у ментальних проєкціях головних героїв.

Саме дилема, яку драматизував Софокл, була суголосною політичному розколу в Північній Ірландії, обставинам 1980-х рр., в яких опинилися співвітчизники Ш. Гіні коли доводилося приймати непрості рішення й обирати ту чи іншу політичну сторону конфлікту.

Загалом версія Ш. Гіні нараховує приблизно таку ж кількість рядків, як і оригінал Софокла, але Ш. Гіні дещо змінює та розширює вихідний текст у багатьох місцях. Тут переважно йдеться про суттєве доповнення реплік Хору, здебільшого на початку і в кінці п'єси, через що автор алегорично намагається занурити нас у такі болючі для нього самого тогочасні ірландські реалії:

*Heroes. Victims. Gods and human beings.
 All throwing shapes, every one of them
 Convinced he's in the right, all of them glad
 To repeat themselves and their every last mistake,
 No matter what.
 People so deep into
 Their own self-pity buoys them up.
 People so staunch and true, they're fixated,
 Shining with self-regard like polished stones* (Heaney, 1991: 1–2).

*Герої. Жертви. Люди і боги.
 Подоби лиш міняють, кожен переконаний,
 Що правда лиш за ним; всяк залюбки
 Себе повторює, аж до останньої помилки,
 За будь-яких умов.
 І всяк себе жаліє,
 І кожного той жаль підносить вгору.
 Такі стійкі та щирі, істини стовпи,
 Самозакоханістю, мов гладенькі брили, сяють* (Гіні, 2008: 234).

Ш. Гіні, на відміну від Софокла, надавав функції Хору дещо більшого значення, вкладаючи в його уста особисті погляди. Для нього Хор був не лише голосом народу, а й окремою думкою кожного, яка заслуговує на те, що бути почутою. Якщо надважливим для Софокла є питання честі, то для Ш. Гіні значущим стає й те, які ж пастки чекають на шляху до справедливості, що є тіньовою стороною політики. Хоча історія Трої та Ірландії відрізняються, є й те, що їх поєднує – символічний образ Філоктетової рани, яка потребує лікування та зцілення. Філоктет – це своєрідний символ минулого та майбутнього, те, до чого повинна прийти Ірландія, переосмисливши та спромігшись інтегрувати свою непросту історію в сьогодення, зробити певні висновки, а не продовжувати ятрити незагоєну рану та стримувати прогрес. Щодо метафори рани, то вона реалізується й у конкретному питанні долі поранених на війні. Це також нагальна проблема у сьгоднішніх українських реаліях. Ш. Гіні попереджає про байдужість до покалічених і травмованих війною. Він вважає, що художній твір навіть якщо не допоможе вирішити такі питання, то самою їх постановкою окреслить координати.

Прикметно, що поет, говорячи про дієвість поезії у Нобелівській лекції, покликається на Гомера й на приклад Одиссея, який плакав під час співу Демодока про падіння Трої. Його сльози Гомер порівнює із риданнями жінки-троянки, яка оплакує свого загиблого мужа, «Що за людей і вітчизну свою наложив головою» (Гомер, 2004: 184). А в цей час їй на спину і плечі падають ворожі «ратиц удари». «Навіть сьогодні, через три тисячі років, коли ми ковзаємо по такій кількості сучасного дикунства, наживо подаваного нам у новинах; коли ми вкрай добре поінформовані, але все одно загрожені небезпекою звикання, вироблення нечутливості, від надмірно доброї ознайомленості, до старих кадрів про німецькі концтабори й радянські гулаги, – навіть сьогодні цей Гомерів образ спроможний нас протверезити» (Гіні, 2008: 333).

Драма Ш. Гіні «Зцілення у Трої» підіймає проблеми особистої та суспільної моралі, обману, маніпуляцій і політичної доцільності, страждань і зцілення. Автор пов'язав троянську історію з універсальним людським досвідом і показав, що зцілення, і в конкретному, і в найширшому сенсах, можливе. Як влучно зауважила М. Макдональд у своєму дослідженні «Seamus Heaney's "Cure at Troy" Politics and Poetry», Ш. Гіні – оптиміст, котрий створив п'єсу про надію (McDonald, 1996: 126).

До троянського міфологічного сюжету звертається Ш. Гіні в поетичному циклі «Сторожа біля Мікен» (Mycenae Lookout). У ньому через сприйняття чатового переосмислено повернення Агамемнона до Мікен із Троянської війни. У монологіх вартового звучать його спогади про десятилітнє чатування на мікенському мурі, візії Троянської війни, переживання того, що відбувається в Мікенах («1. Війна часового»); сприйняття троянської віщунки Кассандри перед її загибеллю («2. Кассандра»); видіння війни під мурами Трої («3. Його видіння на світанку»); свідчення перелюбу Клітемнестри та Егіста, вбивства Агамемнона («4. Ночі»); мрії про чистоту води («5. Йому мариться вода»). Цикл присвячений гарвардським друзям Ш. Гіні – Синтії та Димітрію Хаджі, талановитому скульптору, який модернізував міф.

Е. Кенеді-Ендрю так визначає загальну ідею твору: «“Mycenae Lookout” is a poem which reacts against the apparently tragic pattern of history and the inhuman assumptions of the current cult of desperation and extremism» («Мікенський оглядовий майданчик» – поема, яка

демонструє реакцію спротиву щодо трагічної моделі історії, що мала місце, та нелюдських припущень щодо сучасного культу нерозсудливості та екстремізму) (Кенеді-Ендрю, 2009).

«Сторожа біля Мікен» є інтерпретацією класичного міфу, зафіксованого в поемах Гомера та драматизованого в першій частині трагедійної трилогії «Орестея» Есхіла «Агамемнон». Із есхілового твору взято рядок-епіграф «*Той віл на язиці у мене*». У перекладі А. Содомори він звучить дещо інакше. Сторож, який нарешті дочекався звістки про закінчення троянської війни, радіє, сподіваючись на швидке повернення свого господаря Агамемнона, але зауважує:

Мовчатиму про інше... Твердо бик мені

Став на язик ногою. Мав би мови дар

Цей дім – додав би дещо. Зрозуміє все

Обізнаний; не втямить – необізнаний (Есхіл, 1990: 178).

У першу чергу Сторож звертається до глядачів, які добре знають міф і обізнані в тому, що відбувалося в домі мікенських царів. Йдеться про цілу череду злочинів, згадувати про які небезпечно. Водночас глядачам добре відоме й поняття родового прокляття, яке у другій частині циклу Ш. Гіні реалізується у виразі «gene-hammer» – ген-молот. На жаль, цей образ зник в українському перекладі, тоді як у ньому міститься ідея гріхів і злочинів, що передаються із роду в рід, нашаровуються і збільшуються, проте вони отримують невідворотну відплату і покарання. Агамемнона – одного із представників заплямованого жахливими вчинками роду Атридів – вбивають його дружина Клітемнестра та двоюрідний брат Егіст. Есхіл у трилогії показав наступну фазу череди насильства, коли Орест мстить за смерть свого батька і вбиває матір.

У творі Ш. Гіні епіграф стосується позиції чатового, змушеного замовкнути під вагомистою обставин. Він – сторож у домі Агамемнона, призначений Клітемнестрою стежити за вогнищами на верхів'ях гір чи маяками, що передаватимуться із Трої і сповіщатимуть про переможне повернення Агамемнона додому. Перший розділ «Сторожі біля Мікен», який він називає «Війна чатового», починається зі скарги вартового на довгі роки насильства та вбивств:

Хтось плакав, тільки з радості, не з горя,

Коли озброївсь цар й поплив, де Троя,

Але в мені луна, мов гонга гук,

*Зло світове і свято вбивчих рук:
Провіщене, воно триває й досі.
Я сню: роздолля крові розлилося,
І трупи сиплються в мій вбогий сон* (Гіні, 2008: 288).

Вже перші рядки фіксують настрої мікенців, які зі сльозами радості готові вирушати на війну задля визволення викраденої Єлени. Це шокує чатового, який передбачає катастрофічні наслідки кривавої війни:

*Між долею і страхом я тремтів
І бачив наповзання хмар кривавих,
Вогнів звитяги, ран світанку рваних,
Що вибухали, лавою лились
На люд, що біг і падав, навзнак, ниць...* (Гіні, 2008: 288).

Він переживає моральну дилему – наділений даром пророчого бачення, зв'язаний честю, чатовий сповнений почуттям провини за те, що не діяв, аби запобігти трагічному перебігу подій.

В образі Кассандри, безсилої маргіналізованої представниці свого суспільства, яка бачить жахливе майбутнє, але рокована на те, що їй ніхто не вірить, відбивається позиція і чатового, і автора. Ш. Гіні підкреслює її невинність і безпорадність через образ ягняти, приреченого на заклання.

*Із неї слова
Прорва-
лись, ягня*

*промека
прорека
пророка*

*жах
ах*

в головах (Гіні, 2008: 290).

Українському читачеві властива певна інерція у сприйнятті образу Кассандри. Його рефлексія спирається в першу чергу на драматичну поему Лесі Українки «Кассандра», де головна героїня зображена насамперед як пророчиця. Кардинально інакше змальовує її Ш. Гіні, у нього Кассандра – жертва насилля, «Гвалтована всіма / Вояками». Проблема насилля і відповідальності за нього всіх, навіть

сторонніх свідків, є основною цього вірша. Гостро актуально звучить його перший терцет:

*Нема такого:
Стояти поруч
І ні при чому* (Гіні, 2008: 289).

Йдеться про спільну відповідальність, якщо ти є свідком скоєння злочину, і нічого не робиш, щоб йому запобігти, ти вже винний, ти теж причетний до жорстокості.

В оригінальному тексті вжито слово «innocent», яке в англійській мові має принаймні два основних значення – невинуватість і невинність, незайманість. Для Ш. Гіні важливе й друге, адже з міфу відомо, що Кассандра – жриця, яка залишалася незайманою, відмовивши у коханні самому богу Аполлону, аж допоки під час захоплення Трої її не зґвалтував Аякс у храмі Афін. Контраст між фізичною чистотою дівчини і Кассандрою, жертвою зґвалтування, посилюється через фіксацію «бажання свідків», у яких пробудився сексуальний інстинкт «зробити це з нею тут і зараз»:

*And the result –
ant shock desire
in bystanders
to do it to her
there and then.
Little rent
cunt of their guilt* (Heaney, 1996: 32).

Автор навмисне вживає ненормативну лексику, грубо-вульгарне слово на позначення жіночого статевого органу, з яким асоціюється сприйняття Кассандри мікенцями. Грубість та брутальність виразів суттєво пом'якшена в українському перекладі.

Певною мірою Ш. Гіні осучаснює свою Кассандру. У буквальному перекладі привертають увагу такі деталі її зовнішності, як забруднений жилет, погано підстрижене волосся, струпи на голові панка, обвуглені (густо нафарбовані) очі. Таке перенесення у 70-ті роки минулого століття – ще одна вказівка на те, що описане явище є не поодиноким та локальним, а системним, незалежним від часу та місця дії. В сучасній українській дійсності офіційно про гвалтування воліють не говорити, але факт залишається фактом (згадаймо Бучу і Бородянку), війна пробуджує в завойовниках найнижчі звірячі інстинкти, а об'єктами насилля стають не тільки жінки, але, що ще

страшніше, діти. Жахливо, але у свідомості гвалтівників така поведінка легітимізується умовами війни, а позиція завойовника, агресора знімає всі моральні табу.

Думається, образ Кассандри в цьому вірші цілком відповідає оцінці, що її дав Ш. Гіні гомерівському образу троянських жінок, яких б'ють, гонять у полон «*на роботу тяжку, на поталу й наругу*» (Гомер, 2004: 184): «Цей образ володіє тією адекватною документальністю, яка відповідає всьому, що тільки ми знаємо про нестерпне» (Гіні, 2008: 333).

Образ Агамемнона в поетичній рецепції Ш. Гіні суттєво відрізняється від есхілової версії і ще більше – від його інтерпретації в епілозі драматичної поеми Лесі Українки «Кассандра». У цьому творі цар поштиво і з повагою ставиться до троянської віщунки та вимагає такого ж ставлення від Клітемнестри:

*Я бажаю,
Щоб їй була повага в нашім домі,
Як жриці, як царівні подобає* (Українка, 2021: II; 94).

Тоді як Егіст сприймає її як бранку, а Клітемнестра як рабиню, Агамемнон послідовно називає її царівною. Він передчуває, що в його домі з ним може статися щось лихе, і, сподіваючись на пророцтва Кассандри, обіцяє їй беззастережно повірити. Ш. Гіні знову ж таки послуговується зниженою лексикою для характеристики цього персонажа. Він називає Агамемнона «старий Король-Півень», «Король-Дітовбивця та Бери-що-приходить», «старий долар» (у значенні – самець). В українському перекладі вживаються інші лексичні засоби.

*Дітовбивця
Домів прибився,
Оагамемнонився* (Гіні, 2008: 290).

О. Мокровольський вдається до засобів перекладацької компенсації і вживає авторський неологізм «*оагамемнонився*», який виявився доволі ефективним. Він виконує функцію кодової інтертекстуальності, коли одне слово або вираз викликає ланцюг асоціацій, представляє цілу історію в згорнутому вигляді. Негативне маркування образу Агамемнона починається з його нищівної характеристики, яку дає Ахілл в «Іліаді» Гомера, і продовжується в інших літературних творах. Перекладач одним словом артикулює її, «*оагамемнонився*», тобто вповні оприявнив свою природу вбивці,

грабіжника і гвалтівника. Із цією репутацією узгоджується бачення Агамемнона очима Клітемнестри у вірші О. Забужко «Клітемнестра».

... о сину Атрея,

*так під тобою пручалась розпластана Троя,
стріла поціляє в пругке, і живе, і охоплене тремом –
це лань? Брісеїда? Чи – горяч жіноцької крові,
по стегнах спливаючи, робить тебе переможцем,
що кров добуває із тіл, наче праведник – воду зі скелі?
Не перелюбство, не скотолодство, але скотоложство –
змагать Клітемнестру, і лань, і Кассандру, і Трою, й Мікени!
(Забужко, 2005: 167–168).*

Привертає увагу перелік об'єктів гвалту, що символізує вкорінене у свідомість переконання свого права на насилля.

Метрика і графічне оформлення цього вірша, яке дисонує з іншими творами циклу, теж виконує свою змістову функцію. Він складається з коротких рядків, більшість із них – не довше трьох слів, увесь текст розташований по центру сторінки. Створюється ефект стрункості і крихкості, який доповнює образ жінки, маленької, слабкої, беспорядної, порівняно з агресивними чоловіками, які напали на неї та її місто.

У третій частині «Його видіння на світанку» чатовий визнає, що пішов на компроміс із власними стандартами: *«не хочу перемоги так в цей час, / Як мав би я її хотіти»*. Він, *«самотній у зневазі безголосій»*, засуджує *«клаки»* підставних спостерігачів, *«які на всякий підуть спосіб»*, щоб зберегти репутацію *«щирих аргів'ян»*. Сторож висміює політиків та ідеологів, *«словоплетів слів-оман»*, які використовують механізми впливу на громадську думку, *«судів вироцують бур'ян»*, аби вагоме слово правди не було почуте: *«Війна застрягла в невимовного завії»*. Ш. Гіні висловлює своє розчарування тим, що насильство робить мову безсилою та нерелевантною.

У візіях чатового поєднуються *«міста трави»* – Мікени і Троя, він бачить похилене стебло фіалки, *«серпанки досвіткові, зірне тло»*, і через них ще гостріше відчуває те зло, ту *«рану часову»*, в умовах яких доводиться жити. А далі – контрастна картина, що змальовує шокуючу готовність людей до навмисного вбивства і згоди на нього.

У частині «Ночі» автор фіксує докори сумління вартового, що став свідком *«любовної жаги»* Клітемнестри та Егіста та їхньої змови проти Агамемнона. Він звинувачує себе у тому, що *«інерція воляча»*

завадила йому заговорити, і врешті решт визнає, що він *«царя продав» «за зливки і позолоти»*. Чатовий порівнює себе з титаном Атлантом, який підпирає небо, горище, де кохаються богині та боги, і є мовчазним свідком їхньої сексуальної розпусти. Ш. Гіні говорить про темну еротику насильства, ритми якої спускаються з Олімпу і захоплюють людство, – від хтивого викрадення Парісом Єлени, що спровокувало Троянську війну, до *«диких любовних Клітемнестри криків»*.

Частину *«Йому мариться вода»* завершує образ *«чистої води»*, фізичного й духовного очищення. Ш. Гіні розширює просторові (йдеться не тільки про Мікени і Трою, але й Афіни) та часові межі (згадуються й інші війни, можливо, Пелопонеська, *«Бо ж вічно з греком грек ворогував»*). Але крізь морок і приреченість проглядає світло надії в образі *«солодкої води, / Яку земля щедротно нам дає»*. Автор наголошує не на простому відкритті джерела, а на зусиллях копачів і тих особистих змінах, які відбулися в них. Робітники, *«що в надрах побували»*, повернулися *«такі самозаглиблені»*, *«мов звільнені-вцілілі вояки»*. М. Макдональд робить висновок: *«He depicted war and the lust for violence, but always expressed hope, and a desire for the fires of war to be cleansed by the waters of a miraculous healing well»* (Він зображував війну і жагу до насильства, але завжди висловлював надію і бажання, щоб пожежа війни була очищена водами чудодійної цілющої криниці) (Макдональд, 2019: 139).

Не можна не погодитися з оцінкою Е. Кенеді-Ендрю поетичного циклу Ш. Гіні. Його стаття опублікована 2009 р., але зроблені висновки важливі й зараз. *«“Mycenae Lookout” is a poem that matters because it demonstrates the audacity of hope, the courage to challenge nihilism and despair, to affirm an unquenchable human spirit in the face of death and destruction. It is a poem with the power to do good, to encourage, and to heal. This power derives from the poet’s faith, not religious faith in any conventional sense, but faith in a transcendent, ethical order of being which is anterior to, independent of, our-all-too fallible human models of reality and meaning»* (*«Мікенський оглядовий майданчик»* є актуальною поемою сьогодення, оскільки демонструє яскравий приклад звитяжної віри, сміливості, що кидає виклик нігілізму та безнадії, утверджує нетлінність людського духу в очах смерті та руйнування. Це поема, в котрій пліч-о-пліч взаємодіють сили добра, натхнення та зцілення. Ця міць бере коріння у поетовій

вірі, проте не релігійних переконаннях у своєму традиційному значенні, це віра у трансцендентне, моральний аспект буття, в те, що є первинним по самій своїй суті, незалежним, тим, що йде всупереч людським ілюзорним уявленням про реальність та її наповнення) (Кенеді-Ендрю, 2009).

Наукова новизна

Вперше в українському літературознавстві проаналізовано тему Троянської війни у творах Ш. Гіні «Зцілення у Трої» та «Сторожа біля Мікен». Доведено, що певні аспекти теми мають універсальний характер і проєктуються на сучасні історичні події в Україні.

Висновки

Тема Троянської війни, яка реалізується у творчості Ш. Гіні, має політичну та морально-етичну перспективу і відгукується не тільки в історії Північної Ірландії, але й у ситуації російсько-української війни. Матеріалом дослідження слугували перекладацька версія трагедії Софокла «Філоктет», що вийшла друком під назвою «Зцілення у Трої» (уривки із неї в українському перекладі, названі автором «Голоси з Лемносу»), та поетичний цикл «Сторожа біля Мікен».

Перекладацька версія «Філоктета» Софокла «Зцілення у Трої» демонструє розуміння перекладу як естетичного транспортного засобу, асинектохи поетичної методології, за допомогою якого Ш. Гіні бере твір з минулого та іншої культури, насичує його резонансами власної ірландської культури та історії і проєктує на майбутнє. У драмі реалізується авторська позиція щодо неприйнятності політичних технологій, які засновані на брехні, маніпуляціях, фальсифікаціях, і які не є сучасним витвором, а використовувалися завжди.

У віршах циклу «Сторожа біля Мікен» поет підіймає проблему тіньових сторін людської природи, жаги до вбивств, грабунку, гвалту, які виявляються в умовах війни. Колективна причетність до злочинів і жорстокості нівелює почуття особистої відповідальності, знімає моральні табу. Ш. Гіні транслює людству повідомлення про те, що незалежно від сторони перебування в конфлікті й незалежно від ставлення до нього, нейтралітет сам по собі є неможливим, і кожен завжди буде в чомусь співучасником, так чи інакше.

В обох досліджуваних творах Ш. Гіні висловлює сподівання на перемогу справедливості, віру в те, що людство може протистояти

трагічній моделі історії, екстремізму і тоталітаризму, утверджує незламність людського духу перед обличчям смерті та руйнування.

Література

- Гіні, Ш. (2008). *Відкритий ґрунт. Твори (1966–1996)*. Київ: Юніверс.
- Гомер (2004). *Одіссея*. Харків: Фоліо.
- Есхіл (1990). *Трагедії*. Київ: Дніпро.
- Забужко, О. (2005). *Друга спроба: Вибране*. Київ: Факт. С. 167–168.
- Софокл (1989). *Трагедії*. Київ: Дніпро.
- Українка, Леся. (2021). *Повне академічне зібрання творів* (Т. 1–14). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки.
- Fawbert, D. (2022). *Mycenae Lookout*. URL: <https://fawbie.info/the-spirit-level/mycenae-lookout/>
- Hardwick, L. (2007). Interview with S. Heaney. URL: [www.open.ac.uk/arts/research/pvcrs/sites/www.open.ac.uk.arts.research.pvcrs/files/files/Heaney_transcript_PDF\(1\).pdf](http://www.open.ac.uk/arts/research/pvcrs/sites/www.open.ac.uk.arts.research.pvcrs/files/files/Heaney_transcript_PDF(1).pdf)
- Heaney, S. (1991). *The cure at Troy. A version of Sophocles' Philoctetes*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 96 p.
- Heaney, S. (1996). *Mycenae Lookout. The Spirit Level*. London: Faber and Faber. P. 29–37.
- Heaney, S. (1998). *Opened ground: Poems 1966–1996*. London: Faber and Faber.
- Kennedy-Andrew, E. (2009). «Mycenae Lookout» by Seamus Heaney. *Irish University Review: A Journal of Irish Studies*. URL: http://www.ricorso.net/rx/library/journals/critical/IU_Rvw/IUR_2009-04/Andrews_EK.htm
- Mandel, O. (1981). *Philoctetes and the Fall of Troy: Plays, Documents, Iconography, Interpretations*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- McDonald, M. (1996). Seamus Heaney's «Cure at Troy» Politics and Poetry. *Classics Ireland*, 3, 129–140. URL: <https://doi.org/10.2307/25528295>
- McDonald, M. (2019). Seamus Heaney: An Irish Poet Mines the Classics. *Seamus Heaney and the Classics: Bann Valley Muses*. Oxford University Press. P. 121–146. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198805656.003.0009>
- O'Brien, E. (2007). Seamus Heaney: Creating Irelands of the Mind. *Studies on Contemporary Ireland Series*. Dublin: Liffey.
- O'Donoghue, B. (2009). Heaney's Classics and the Bucolic. *The Cambridge Companion to Seamus Heaney*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 106–121.

References

- Hini, Sh. (2008). *Vidkrytyi grunt. Tvory (1966–1996)*. [Opened ground. Works]. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).
- Homer (2004). *Odissey*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- Eskhil (1990). *Trahedii* [Tragedies]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

- Zabuzhko, O. (2005). *Druha sproba: Vybrane* [The second attempt: Selected]. Kyiv: Fakt (in Ukrainian).
- Sofokl (1989). *Trahedii* [Tragedies]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
- Ukrainka, Lesia. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (T. 1–14) [Complete academic collection of works]. Lutsk: Volynskyi Natsionalnyi Universytet Imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Fawbert, D. (2022). *Mycenae Lookout*. URL: <https://fawbie.info/the-spirit-level/mycenae-lookout/>
- Hardwick, L. (2007). Interview with S. Heaney. URL: [www.open.ac.uk/arts/research/pvcrs/sites/www.open.ac.uk/arts/research/pvcrs/files/files/Heaney_transcript_PDF\(1\).pdf](http://www.open.ac.uk/arts/research/pvcrs/sites/www.open.ac.uk/arts/research/pvcrs/files/files/Heaney_transcript_PDF(1).pdf) (in English).
- Heaney, S. (1991). *The cure at Troy. A version of Sophocles' Philoctetes*. New York: Farrar, Straus and Giroux (in English).
- Heaney, S. (1996). Mycenae Lookout. *The Spirit Level*. London: Faber and Faber, 29–37 (in English).
- Heaney, S. (1998). *Opened ground: Poems 1966–1996*. London: Faber and Faber (in English).
- Kennedy-Andrew, E. (2009). «Mycenae Lookout» by Seamus Heaney. *Irish University Review: A Journal of Irish Studies*. URL: http://www.ricorso.net/rx/library/journals/critical/IU_Rvw/IUR_2009-04/Andrews_EK.htm (in English).
- Mandel, O. (1981). *Philoctetes and the Fall of Troy: Plays, Documents, Iconography, Interpretations*. Lincoln and London: University of Nebraska Press (in English).
- McDonald, M. (1996). Seamus Heaney's «Cure at Troy» Politics and Poetry. *Classics Ireland*, 3, 129–140. URL: <https://doi.org/10.2307/25528295> (in English).
- McDonald, M. (2019). Seamus Heaney: An Irish Poet Mines the Classics. *Seamus Heaney and the Classics: Bann Valley Muses*. Oxford University Press. P. 121–146. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198805656.003.0009> (in English).
- O'Brien, E. (2007). Seamus Heaney: Creating Irelands of the Mind. *Studies on Contemporary Ireland Series*. Dublin: Liffey (in English).
- O'Donoghue, B. (2009). Heaney's Classics and the Bucolic. *The Cambridge Companion to Seamus Heaney*. Cambridge: Cambridge University Press, 106–121 (in English).

Viktoriia Sokolova, Yuliia Kriukova. Poetic Reception of the Trojan War in the Works of Seamus Heaney. Works of the Ireland writer Seamus Heaney are characterized by an intertextual appeal to the Ancient Greek and Latin literature where the peculiar place belongs to the Trojan War reception. Trojan War's motive, to different degrees of authenticity to the original text, is introduced in the Heaney's translation and adaptation of Sophocles tragedy «Philoctetes», published under the title «The Cure at Troy» and in the poetic cycle «Mycenae Lookout».

The main **goal** of the given paper is to investigate the theme of the Trojan War and its interpretation in the S. Heaney's works. To analyze the appropriate parallels

and reflections in coincidence with the Ukrainian urgent problems and the world issues in general. Article's **methodological** framework is based on the principles of Comparative Literature, additionally involving translation studies and Intertextology methods, applying comparative-historical, contextual and textual analysis.

Results. Heaney's drama «The Cure at Troy» reflects the author's position that withstands lie, evil, manipulation, fraud and instead stands on the side of hope and victory of justice.

In the poetry cycle «Mycenae Lookout» S. Heaney casts the light on the questions that are of great importance today. He places emphasize on the dark sides of the aggressor's psyche in time of war that are expressed by the desire of killing, plundering and raping. The author draws a conclusion about the shared responsibility for the crime and terror, because in the war's launching and its continuation, are always guilty even those who stand aside and is a passive lookout of the violence committed. S. Heaney hopes that humankind is able to resist the tragic pattern of the history, extremism and totalitarianism and asserts the unconquerability of human spirit in the face of death and destruction. **Scientific novelty:** for the first time in Ukrainian literary studies, the theme of the Trojan War was analyzed in the works of S. Heaney "Healing in Troy" and "The Watchman near Mycenae" and the projection on current events in Ukraine was shown.

In the **findings** is stated that Heaney's works are a kind of recontextualization of the classical (ancient) proto-text where the global humans' issues, raised originally in Mythology and ancient literary works devoted to the Trojan War, have acquired new and topical meaning in the contemporary history.

Key words: Trojan War, reception, recontextualization, proto-text, intertextuality, projection, terrorism, militarism, S. Heaney

Соколова Вікторія Альбертівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-3682-9406>; sokolovavic@gmail.com

Крюкова Юлія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-7769-3402>; krjukowajuli@gmail.com